

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

КАЗА МИТРОВИЦА 1889–1900**

Апстракт: У раду се говори о положају казе Митровица од отварања конзулата Краљевине Србије у Приштини 1889. до 1900. године. Овај период је обележен бројним убиствима и зулумима широм Старе Србије, која нису мимоишла ни Митровицу, чији су мухамеданци, по речима конзула Симе Аврамовића, били познати по злу и фанатизму. Оваква ситуација одударала је од позиције Митровице, која се налазила на раскрсници путева и на завршетку железничке пруге. Захваљујући томе Митровица се убрзано развијала, прилив становника је био већи, представљала је центар северозападног дела Косовског вилајета. Поред тога била је и седиште јаког војног гарнизона турске армије, који за време арбанашких зулума није реаговао да исте спречи. Напротив, представници цивилне и војне власти су, ради одржавања привидног мира, често преговарали са највећим арбанашким зулумџарима.

Однос власти и зликоваца се одражавао на српско становништво Митровачке казе, које је било изложено разним зулумима. Једину помоћ им је пружао конзулат Краљевине Србије у Приштини, док су представници власти, од локалних до окружних, најчешће остајали неми.

Кључне речи: Срби, Арбанаси, каза Митровица, зулуми, злочинци.

Последњих деценија XIX века Османско царство је преживљавало свеошшту кризу, која се најснажније испољавала у провинцијама европског дела царства, у којем је, због анархије, царска власт изгубила сваки ауторитет. Да би се такво стање изменило Порта је у више наврата покушавала да у тим крајевима уведе реформе и прикладније административно–управне промене. Захваљујући тим променама, прво је, 1871. формиран Призренски, а потом 1877. године Косовски вилајет са седиштем у Приштини (Јагодић 2009: 4–5). Након Берлинског конгреса 1878. године неколико пута

* Виши научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-9/2021-14/200020 од 5. фебруара 2021. године.

је вршена административна подела, али се област Косова и Метохије све до Првог балканског рата налазила у оквиру Косовског вилајета.¹

Територија вилајета се простирала на 32.900 km² на којој је пред крај прве деценије XX века живело 828.512 становника. Приштински санџак је у то време имао 5 каза, 2 самосталне нахије и 1.224. села (Перуничкић 1989: 5; Секулић 1992: 53).

У саставу Приштинског санџака се налазила и каза Митровица, која је обухватала територију долином Ибра. Ако се узме у обзир чињеница да Ибар код Митровице мења правац свог тока и из правца запад–исток прелази у правац југ–север, територија ове казе је готово физички подељена на две целине, компактно насељене српским живљем. Планина Рогозна, која се налази на левој обали Ибра добрим делом је била у склопу ове казе. Она је имала специфичан значај, јер се на њеним северозападним обронцима налазио Новопазарски санџак. У оквиру Митровачке казе налазио се и западни део Копаоника, који у овом периоду није имао важност као у средњем веку, али је значајан што је његовим обронцима, после Берлинског конгреса ишла граница према Србији.

Седиште казе се налазило у Митровици. Из тога произилази да је Митровица, и по свом положају и по степену економског развика, обезбедила да буде један административно–управни центар – каза Митровица, у саставу Приштинског санџака, Косовског вилајета. Према подацима Рашко–призренске епархије 1899. године Митровица и протопрезвитерат митровачки је имао 776 српских домова, подељених на шест парохија. Служба се обављала у две цркве, поред којих је постојало још девет цркава у развалинама, као и један активни манастир.

Према турским харачким списковима Јозеф Милер је израчунао број становника у местима Косовског вилајета. Према њему, Митровица је 1890. године имала 21.000 становника, од којих 16.000 муслимана, а остало су били Срби, уз нешто мало Цинцара и Грка, који су, због трговине, дошли с југа, из Македоније. Посебно је било много мухаџира, досељених муслимана из Босне и Арбанаса из новоослобођених крајева Србије и Црне Горе (Микић 1988: 84). Према турским салнамама из 1894. године у Приштинском санџаку је било 67.456 српских становника, а Митровачка каза је имала 6.143 куће (Микић 1988: 84). Три године касније, према салнами за 1896/97. годину Митровица је имала 1.100 кућа са укупно 3.413 становника, од којих је било 2.275 мушких и 1.137 женских. Каза Митровица је обухватала 110 села са 1.149 кућа у којима је живело укупно 6.142 житеља (Горгиев–Шериф 2012: 283). Подаци из салнаме се поклапају са бројкама које је навео Тодор Станковић (Станковић 1910: 164).

1 О формирању, административној подели и управи Косовског вилајета детаљније у: Јагодић 2009: 4–15; Раствојић 2015: 13–14.

Митровица је, као административни центар једне јединице имала значајну улогу јер је представљала најсевернију тачку на железничкој прузи Солун–Скопље–Митровица, која је пуштена у саобраћај 1873/74. године.² Поред железнице била је повезана и колским путевима са другим местима. Постојали су путеви Митровица–Нови Пазар, Митровица–Пећ и Митровица–Вучитрн–Приштина (Станковић 1910: 165). Због свог положаја је имала важну улогу увозно–извозне караванске станице за шире подручје северног Косова и Метохије, дела Ибарске долине и Новопазарског санџака, док је у геостратешком погледу представљала најистуренији војни центар Османског царства према Европи, у којем су биле редовно стациониране турске војне снаге у јачини једне дивизије. У односу на остале косовске вароши толико је привредно напредовала да су је страни пролазници тог времена називали „Париз на Косову“, у којој су већ у првим годинама XX века била основана и два конзулата европских сила, аустроугарски и руски. Због тога је, у оквиру Приштинског санџака тадашњег Косовског вилајета имала положај казе првог реда у којој су функционисале четири службе: служба кајмакама, као највеће власти у срезу, служба наиба, председника среског просветног суда и служба јавног тужиоца.

Најсевернији делови Митровачке казе у два наврата су били кратко трајно ослобођени у XIX веку: првом приликом у годинама Првог српског устанка, а други пут за време ослободилачких ратова 1876/78. године. Српско становништво ослобођених крајева и из других села активно је учествовало у догађајима, очекујући коначно ослобођење од вишевековног османског ропства. Како до ослобођења није дошло све до Првог балканског рата октобра 1912. године, њихов положај се толико погоршао да су многе породице и појединци били убијени, приморани на исламизацију или су, насилно отерани са својих вековних огњишта, бежали од зулума преко границе.

Источне и североисточне границе Митровачке, заједно са деловима Вучитрнске казе и Копаоничке нахије, представљале су граничну линију према Србији од Јариња на Ибру, па венцем Копаоника до Преполца, преко које се у великом броју исељавало српско становништво из једног ширег косовско–метохијског подручја. Прелази преко границе повремено су представљали праве мале оружане окршаје, који су имали за последицу страдање бегунаца, али и сеоских насеља уз саму границу. Османска власт је упозоравала Србију на осетљивост тог дела границе. Такво мишљење је било присутно и кроз аустроугарску пропаганду код арбанашког становништва. Као разлог су наводили директно угрожавање железничке и друмске комуникације око Митровице и према Новом Пазару.³

2 *Пројекат писана описанија пеће 1870–1880*, 7.

3 *Србија 1878. Документи* 1978: 541–547.

О осетљивости овог дела границе говоре и извештаји посланика Краљевине Србије у Цариграду Стојана Новаковића. Он је марта 1889. године упозоравао на упаде група наоружаних Арбанаса из Митровачке и Вучитрнске казе преко Копаоника у Србију и изнео мишљење како „власти турске саме страхују од Арбанаса, и да никад према њима не могу да употребе од судне мере, и да је то нарочито случај с малим властима које у последњој линији наредбе извршавају“ (Перуничих 1989: 52). Због тога је предлагао да се обрати већа пажња на наоружане одметничке банде које су долазиле из пограничних арбанашких села према Србији, да се најстрожије кажњавају сваки, па и најмањи изгреди преко границе, појача гранична контрола официра и чувара, а власти да озбиљније обрате пажњу и размотре сваку тужбу (Перуничих 1989: 53).

Српски живаљ у пограничним крајевима Митровачке казе је масовно страдао. У неким извештајима се наводило да се „убија као дивљач“ и да су „сваке слободе лишени“, због чега је само у току два месеца 1889. године с турске територије прешло у Србију на Ибру код Рашке преко 500 душа (Перуничих 1989: 68).

Од оснивања српског конзулата у Приштини број извештаја о страдањима српског становништва Митровице и околине је био све већи, а подаци о њима све стравичнији, нарочито од новембра 1890. године. Први српски конзул Лука Маринковић је упозоравао 13. маја⁴ исте године да сеоско становништво нема никакве слободе, јер га „Арнаути уби и растури и отворено тера Србе са својих огњишта“, а „огњиште оставише гања други Арнаути у свом завичају и убија као животињу“.⁵ Он је, четири дана касније извештавао о страдању Срба Пећке казе који су, бежећи, стигли до Митровице у намери да пређу границу. Турски војници су убили двоје из ове групе. Једна половина, међу којима је било највише жена и деце је ухапшена и спроведена у митровачки затвор, а остали су успели да побегну преко границе у Србију. Том приликом им је сва стока и ствари које су имали са собом опљачкана. За овакве поступке турских војних власти конзул је највише окривио команданта гарнизона у Митровици Сали пашу који је издао наредбу за гоњење и убијање назаштићеног становништва.⁶ Пет дана касније Маринковић је поново извештавао о несигурним приликама које су владале у Митровачкој кази и Дреници, где се Србима свакодневно претило

4 Датуми у тексту су навођени по новом, а у фуснотама по старом календару, онако како стоји у изворима.

5 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко одељење (=ПО), 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 63, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 30. април 1890; Перуничих 1985: 37.

6 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 65, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 4. мај 1890; Перуничих 1985: 38–39.

„пушком из потаје“. Акценат је стављао на масовно одметништво наоружаних качака и башибозука, због којих новопостављени дренички кајмакам није смео да оде у Врбовац, који је одређен за седиште кајмакамлука.⁷ Слично стање је било и према извештају од 1. јула у којем је наведено да из села избегле породице придошле у Митровицу живе у тешком стању због глади и да се од просјачења не могу прехранити. Против оних који су их довели у овакав положај није се предузимало ништа, већ се изгредницима Арбанасима праштао сваки изазвани неред који је имао за циљ систематично исељавање Срба из тих крајева.⁸

О притисцима и исељавању српског становништва на сектору Копаоника извештавао је начелник Топличког округа. Посебно је карактеристичан један извештај из маја 1890. године, који се односи на пребегле из Црколеза, Белице и Сувог Грла, Пећке казе. Међу њима су се налазили Боја Јаковљевић, Јован Савић и Добросав Јефтић, који су сведочили о својој, али и судбини осталих пребеглих. Наводили су да су, као староседеоци обрађивали своју земљу и гајили стоку све до априла те године. Тада су Арбанаси: Зејнел Ибрахимов, Абаз Муслић, Садик Камберов и Даут Арифов, из села Укче и Амет Амитовић из Сувог Грла, са породицама заузели њихове куће. Срби су недељу дана живели са придошлим Арбанасима и одолевали притиску. Међутим, Арбанаси су били решени да их протерају, па су их тукли, мучили, застрашивали уперним пушкама, над децом чинили разне свирепости и претили речима „Хајте у Србију – овде за вас више нема опстанка“. Њихова упорност, праћена злоделима, навела је српско становништво овог краја да се сели у Србију. Међу бегуцима који су напустили своју земљу и домове било је 7 фамилија са 73 члана, 37 коња, 419 грла ситне стоке, 75 грла говеди. Поред тога, са собом су на коњима носили пртљаге са ситним покућством. Они који су успели да пређу границу говорили су о недаћама на путу. Поменути Арбанаси су им понудили пратњу до границе, којој су се придружили Фета Фејзиу и његов братанац Реџа из Коштраца и Хисеин из села Бољетина. У близини границе, у селу Копорићу, Арбанаси су их навели на турску заседу, где је дошло до пушкарања. План је био смишљен о чему говори податак да нико од Арбанаса и Турака није повређен, ни убијен. У пуцњави су погинули седамнаестогодишњи Живан Вукајловић, Стеван Савић, стар 45 година, његова жена Стојана и дете од три месеца и Станисава, жена Јована Савића, а рањен је син Јоксима из Пољанца, младић од 15 година. Настао је метеж међу преживелим Србима, који су се уплашени и без оружја, разбежали на

7 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 78, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 21. мај 1890; Перуничкић 1985: 42.

8 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 90, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 18. јун 1890; Перуничкић 1985: 43–44.

све стране. Само њих 16 је успело да са 10 коња и пртљагом пређе у Србију, док су остале Копоорићани заробили. Очевици целог догађаја су били српски погранични стражари, који су им притекли у помоћ, док су, с друге стране, турски низами, задужени за очување реда на граници помагали разбојницима да пљачкају и убијају.⁹

До нових напада на поједина српска села у околини Митровице дошло је у летњим месецима исте године. Конзул из Приштине Лука Маринковић је извештавао Владу о таквим случајевима, стављајући акценат на збивања у Жеровници, српском селу недалеко од Митровице. Он је као пример навео породицу Арсенија Митровића, коју су напали муслимански одметници из Бањске. Том приликом су убили Арсенијевог сина Митра, њега ранили и кућу му спалили. Рањени старац се најпре обратио турским властима, тражећи заштиту, али је она изостала. Након тога је посетио мутесарифа у Приштини, који је, уместо да ради на расветљавању случаја, Арсенију дао пет гроша. Очигледно је да мутесарифа нису интересовали наоружани одметници који су чинили зулуме по српским селима у околини Митровице, али није пропустио прилику да врши притисак на Арсенија и сазна ко га је научио да се за заштиту њему обрати (Перуничкић 1985: 70–71).

Ситуација у Митровици и околини није се побољшала ни наредне године. Зулуми и насиља Арбанаса су се наставили, а регуларна турска војска није често успевала да им се супротстави. На захтев турског команданта из Митровице био је упућен одред од сто војника, на чијем челу се налазио приштински миралија. Они су имали задатак да помогну одреду из Митровице у сређивању ситуације у граду и формирању кајмакамата у Дреници.¹⁰ Међутим, према Србима се нису боље понашали ни турски званичници, што илуструје пример приштинског мутесарифа који је после отварања кајмакамата у Дреници посетио Митровицу. За то време испребијао је Ђорђа Радуновића, некада имућног домаћина из Црколеза, који му се жалио на тешку судбину своју, али и других избеглица из Пећке казе који су нашли уточиште у Митровици и издржавали се просјачењем.¹¹

Насиља Арбанаса и Турака су попримала различите облике, а понекад су иза њих стајали највиши турски званичници у овом делу Османског царства. Срби из Митровице су били дужни да, по команди Сали паше, команданта војне посаде у Митровици, зидају карауле према Србији. Иако је турска држава за те послове издвајала средства, било је очигледно да их је

9 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, без броја, Извештај начелника округа Топличког од 11. маја 1890; Перуничкић 1985: 67–69.

10 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 78, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 21. мај 1890.

11 АС, МИД ПО, 1890, ролна 110, фасц. II, дос. VII, Пов. № 90, Конзул Л. Маринковић – С. Грујићу, министру иностраних дела, Приштина 18. јун 1890.

Сали паша присвајао за себе, користећи Србе који су радили кулуком, без икакве надокнаде. Зидање караула је утицало на економску ситуацију српског становништва, јер се радило у летњим месецима, услед чега је земља остала необрађена. Оваквом притиску су највише били изложени мештани села Митровачке казе која су се налазила уз српско–турску границу (Перуничкић 1985: 123). Поред тога, Турци су у Митровици 31. августа 1892. године почели са зидањем једне касарне, што је повећавало неприлике српског живља (Перуничкић 1985: 131).

Извештаји о тешком стању Срба Митровице и околине су свакодневно стизали до конзула Краљевине Србије у Приштини. Он је настојао да угроженима пружи заштиту и помоћ, али су његове могућности биле ограничене. Већина ствари се сводила на слање извештаја у Београд и протест код приштинског муфтије и валије у Скопљу. Међутим, велики број протеста прошао је незапажено од стране турских званичника. Такав став турске стране није обесхрабривао конзуле из Приштине да се користе умећем и разним могућностима и на тај начин утичу на поправљање положаја српског народа. Упркос великом залагању и напору, неретко су са закашњењем добијали конкретне извештаје, нарочито из удаљенијих места. Митровица је у последњој деценији XIX века постала значајан центар који је имао 1.300 кућа, што је било знатно више у односу на двадесет година раније, чији број није био већи од 450. Велики број досељеника су чинили мухацири и други придошли, који су предњачили у малтретирању Срба. Конзули Краљевине Србије у Приштини су дошли до закључка да су зулуми у местима која су била удаљенија од седишта конзулата постајала чешћа. У настојању да реше проблеме тражили су разне начине и могућности. Предлагали су Влади у Београду отварање конзулата, али су предлози наилазили на отпор Турака, због чега је конзул Бранислав Нушић дошао на идеју да се у Митровици отвори „летњи конзулат“. Према његовој замисли, требало је прво закупити један стан на период од три месеца, а касније закуп продужити на годину дана, па и дуже. Конзул би у току лета боравио у Митровици, док би га за то време у Приштини мењали секретар и терџуман (преводацац). У току зиме би се враћао, а у „конзулату“ у Митровици би боравио чувар куће, који би обављао разне поверљиве послове и исплату новца. Према Нушићевом прорачуну Србија би за реализацију ове идеје издвајала 1.130 динара, од којих би 650 било утрошено за изнајмљивање куће, а 480 за чувара. Осим тога, требало је додатно издвојити још 250 до 300 динара за преуређење. Конзул је предлагао да се у првим месецима не истиче обележје Краљевине Србије, већ би се застава истакла наредне године, када би поново боравио у Митровици.¹²

12 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко–просветно одељење (=ППО), 1894, ред 365, ПП № 95, Конзул Б. Нушић – С. Лозанићу, министру иностраних дела Приштина, 15. јун 1894; Перуничкић 1989: 110–111.

Није нам познато какав је став по овом питању заузела Влада у Београду, али конзулат није успео да заживи у Митровици.

Неуспешан покушај отварања конзулата у Митровици није омео Владу у Београду да и даље протестује на Порти и скрене пажњу на тежак положај Срба у Старој Србији. Протесна писма су, у неким случајевима, подржавале поједине велике силе, најчешће Русија. После једног упућеног писма, јануара 1896. године била је формирана комисија са задатком да посети европски део Османског царства и прими жалбе тамошњег становништва. Сазнање о формирању комисије утицало је на Бранислава Нушића да саветује Србе како да саставе жалбе и предају их. Комисија је на свом пропутовању боравила у Митровици, али многи, нарочито из удаљених села, због арбанашких зулума на путевима, нису успели да дођу до града и предају жалбе.¹³

Колика је несигурност владала на путевима Старе Србије, а и у околини Митровице најбоље сведочи догађај од 12. јула 1896. године који се збио на путу између села Грабовца и Бугарића (данашњег Србовца). Шесторица Арбанаса су поставила заседу Србима који су долазили из правца Митровице, у којој је тог дана био пијачни дан. Они су прво пресрели попа Вићентија Симића, сочаничког и копаоничког пароха, који је захваљујући брзини коња успео да им побегне. Касније су напали Крсмана Вучковића из Бугарића, свукли му одећу, опљачкали и испребијали. Власт из Митровице је реаговала тако што је упутила једног стражара да спроведе остале који су се враћали са пијаци. Међутим, Арбанаси су из заседе и њих пресрели и одузели им четири коња. Жандар који их је пратио није предузео ништа да их заштити, већ је молио нападаче да га не осрамоте (Перуничкић 1985: 199–200). Поред сведочења о несрећи Срба, овај пример указује на неспремност османске државе да заштити своје поданике на тим просторима. Порта је, због Арбанаса, који су преко султанове гарде имали велики утицај на султана, неретко награђивала водеће арбанашке главаре и зулумћаре. Један од награђених био је и Мула Зека из Пећке казе, којег су по повратку из Цариграда у Митровици и дочекали многи Арбанаси, али и избегли Срби из Пећке казе. У директном сусрету, избегли су затражили његову заштиту, али уместо обећања уследио је подругљив одговор: „Е, ви имате сад свога митрополита, он ће да вас чува богме!“ (Перуничкић 1985: 218–219).

Следећа, 1897. година Србима није донела ништа ново, већ је само појачала ионако несношљиве зулуме. Арбанашки терор је узимао маха,

13 АС, МИД ППО, 1896, ред 241, ПП № 26, Конзул М. Ристић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Скопље 23. јануар 1896; Исто, ПП № 23, Конзул Б. Нушић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Приштина 25. јануар 1896; Исто, ПП № 27, Конзул Б. Нушић – С. Новаковићу, министру иностраних дела, Приштина 31. јануар 1896.

неповерење према Србима и, уопште према хришћанима је расло, а Арбанаси и Турци су били свеснији да Османско царство полако пропада. Устанак на Криту 1896. и грчко–турски рат 1897. године допринели су погоршању положаја српског становништва. Арбанаси су, након сазнања о рату, почели да се окупљају у градовима широм Косовског вилајета и да прогоне Србе и остале хришћане. Рат Османског царства против Грчке је био тест оданости Арбанаса према султану. Око 10.000 арбанашких добровољаца је ступило у војску и захваљујући њима турске трупе су продрле дубоко у Тесалију. Највећи број је чинио башибозук, који је ишао иза регуларне војске и пљачкао грчка села. Грчка је била поражена, али је Крит био на путу да, уз помоћ великих сила, стекне аутономију (Косово и Метохија у српској историји 1989: 250–251). Примирје које је уследило само је појачало нетрпељивост према Србима, за које су сматрали да су у вези са Грцима. Арбанасима је из грчко–турског рата остало оружје, које су користили за нове зулуме (Батаковић 1991: 91).

На вест о сукобу с Грцима Арбанаси су почели да се окупљају и у Митровици и да врше терор. Османске власти су страховале да такво стање може довести до устанка, који би ослабио њихову моћ према Грцима. Због тога су половином јануара 1897. године из Цариграда у Митровицу стигле депеше у којима се становништву препоручивала умереност и слога са „рајом“. Готово идентичне препоруке су се могле чути и у џамијама. Генерал Тахир паша, командант у Приштини је на питање о насталој ситуацији пред изасланицима грађанства изјављивао да су Црна Гора и Бугарска, а нарочито Србија пријатељи и саветовао Арбанасе да буду у добрим односима са Србима (Перуничкић 1985: 266). За деловођу конзулата Стевана Матијашевића овакво понашање Тахир паше било је лицемерно и лукаво, јер је било познато да је гајио анимозитет према Србији.

Поред добровољаца са Косова и Метохије у рат су ишли и добровољци из Рашке области, али и редифи (резервна војска), коју је држава скупљала широм Косовског вилајета. Један одред редифа из Новог Пазара се упутио преко Митровице за Скопље, одакле је планирао да иде даље. На путу су вршили разне зулуме, а најпре су започели пуцањем на цркву у Новом Пазару. Наставили су пљачкањем успутних села према Митровици, где су продавали заплењене ствари. Депеше које су стизале из Цариграда нису сузбиле зулуме према Србима, а и сами Турци их нису поштовали. Они су 29. маја, увече, пушкама гађали кроз прозор на Јована, бојацију у Митровици, али га нису погодили (Перуничкић 1985: 269–270; 273).

Без обзира на све недаће, српски народ у Митровици се није предавао. Они су описмењавање схватали као вид борбе, па су својим добровољним прилозима подигли нову цркву и школску зграду у Митровици. Према извештају Владана Ђорђевића у Митровици је 1898. године било четири учитеља

и то: Данило Катанић са годишњом платом од 1.200 динара, Љубомир Спасић са 600 динара, Даринка Славковић са 800 динара и Јанићије Славковић са 480 динара. Укупна издвајања Краљевине Србије за њихов рад на годишњем нивоу износила су 3.080 динара.¹⁴

На збивања у Митровици и околини је знатно утицао збор Арбанаса у Пећи почетком 1899. године, након којег су у главним седиштима читане његове одлуке. Тај чин је био праћен свечаностима и пуцањем и одражавао је расположење међу Арбанасима. Значајну улогу у граду и околини преузео је Иса Бољетинац, војвода манастира Соколице. До тада је важио за заштитника раје и није било забележено да је иједног Србина убио (Зарковић 2021: 431). Бољетинац је био један од арбанашких првака који је примао поклоне из Београда и донекле радио за Србију. Касније је важио за аустријског човека, чије је замисли спроводио на терену. Међутим, када се пронела вест да Срби иду на Митровицу, он је први кренуо да је брани. Србима је претио прави покољ, али је спречен на молбу Ферхат бега Алидрагића, који се руководио депешама из Цариграда. У Митровицу је дошао валија и одсео у касарни. По вароши су биле распоређене патроле, на које је Иса мирно гледао. Иако су му се на терет стављала убиства око дведесетак Турака, једног царског поручника и неколико војника, преговарао је са валијом. Између њих је био постигнут договор, Митровица је, на бесу, била остављена Бољетинцу, а валија није покренуо никакву истрагу, него се вратио у Скопље (Перунчић 1989: 157).

О нередима у Митровици и истоименој кази који су се десили током 1899. године сведочи више извештаја конзула Краљевине Србије из Скопља и Приштине. Милосав Куртовић, конзул из Скопља је 10. фебруара јављао о организовању вечерњег кућног карневала неколико Срба у Митровици. Четворица маскираних су ишли улицама у правцу места где се одржавао карневал, али су наишли на турску патролу, која је посумњала у њихове намере и привела их кајмакаму. Локални Арбанаси су, на сазнање о овом догађају, појурили у зграду кајмакамата. Тројица приведених Срба су, захваљујући кајмакаму, успела да побегну на спрат, док се четврти, Глигорије Костић сакрио испод канабета. Он није успео да умакне разјареним Арбанасима, који су га на свиреп начин убили. Овај случај су искористили најзагриженији противници српског народа и похватане намерно прогласили комитама који су намеравали да упале џамију. Међу Арбанасима је кружила прича да су Срби обукли женска одећа и фереце с намером да улазе у турске хареме. Арбанашке коловође су лажном пропагандом подстицале Арбанасе из Митровице и околине да се у што већем броју сакупе у граду. На њихов позив

14 АС, МИД ШПО, 1898, ред 646 (VI), Без броја, Одлука министра иностраних дела др Владана Ђорђевића, Београд 21. фебруар 1898; Перунчић 1985: 302–303. Уп. Ђорђевић 1993: 201–202.

се окупило 3.000–4.000 наоружаних Арбанаса, претећи да ће извршити покољ митровачких Срба.¹⁵

Са збивањима у Митровици био је упознат и валија у Скопљу, који је, са 900 наоружаних војника и личном гардом, стигао у Митровицу. Догађај је изазвао велику пажњу, али и забринутост код конзула Краљевине Србије. Зато је конзул Куртовић послао у Вучитрн свог повереника Јевђу Фртунића, који је након повереног задатка сачинио извештај. Он је навео да се између 26. и 27. јануара припремало посело у кући Јаће пекара и да су се четворица самаца маскирали, желећи да оставе што снажнији утисак за ту прилику. На представу су пошли: Тирче Сотировић, Влах из Крушева, Љубомир Н. Марковић и Глигорије Костић из Пећи и Димче, кројач из Велеса. С обзиром да су живели у кући, удаљеној 200–300 метара од места одржавања посела, на улици су наишли на турску патролу коју је предводио Мехмед онбаша. Били су заустављени, испитивани и приведени кајмакаму. Одмах су били позвани митровачки прота, Јефта Јосифовић и Михаљче Николић, као чланови суда (идаре меџлиса) (Зарковић 2021: 430).

Из извештаја се даље види да је вођа патроле Мехмед онбаша био главни кривац за ширење прича по чаршији, које су покренуле Турке и Арбанасе на организовање. Предвођени чувеним насилником Исијом Фератагићем кренули су да убију четворицу приведених. Исија је убио Глигорија Костића, а касније су и остали пуцали у његово мртво тело и пробадали га ножевима. На Фератагићеву иницијативу се окупило око три до четири хиљаде Арбанаса који су опколили кајмакамат и захтевали предају осталих приведених. Истовремено су, у случају неиспуњења захтева, биле упућене и претње да ће извршити покољ Срба у Митровици. Митровачки кајмакам није подлегао претњама и о насталој ситуацији је обавестио валију. Валија је већ наредног дана пристигао у Митровицу, водећи са собом два батаљона са једном артиљеријском батеријом. Због негодовања Арбанаса није одсео у граду, него у касарни. Већи део војске је био распоређен ван Митровице, док је градом патролирао један мањи одред. У разговору са вођама побуњеника валија је захтевао да се разиђу и препусте решавање случаја суду. Валијина попустљивост није утицала на Арбанасе да се разиђу, па се он необављеног посла, након два дана, са војском вратио у Скопље. Одлазак валије и непромењена ситуација додатно су унели страх међу Србе, који нису напуштали своје домове (Зарковић 2021: 430). Срби су за постојећу ситуацију кривили председника општине Мехмед агу Ђамиловића, Исију Фератагића, који је предводио побуњенике и Ису Бољетинца за којег се сматрало да је ништа није предузео да спречи догађај.

15 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, фасц. I, дос. IV, Пов. № 30, Конзул М. Куртовић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Скопље 28. јануар 1899; Перуничкић 1985: 330; Зарковић 2021: 430.

О овој побуни је био обавештен и председник Владе Владан Ђорђевић којем је конзул у Приштини Светислав Симић послао неколико извештаја са сведочењем трговца М. Ђирића. Од трговца, који је напустио Митровицу и кренуо возом у Скопље, је чуо о веома лошем стању у граду, коректном односу кајмакама према Србима и његовој смени услед таквог опхођења. Валија га је, под притиском побуњених Арбанаса, сменио и уместо њега поставио неког Митровчанина. По Ђирићевим речима, незадовољни Арбанаси су се и даље окупили и претили покољем, док су успаничени Срби мислили да је турска власт немоћна да успостави ред и среди стање.¹⁶ Конзул Светислав Симић је само неколико дана касније поново упозоравао председника Владе на неподношљив положај Срба у Митровици. Указивао је, да је због зулума арбанашких одметника и наоружаних башибозука, као и неодлучности турских власти да реагују на адекватан начин, пред српским становништвом био избор да мењају веру или беже у Србију.¹⁷

Лоша ситуација у Митровици и околини се привидно поправила крајем фебруара 1899. године. Тада су школе поново почеле са радом, учитељи су се, после бекства, враћали натраг, пијаца и радње су биле отворене, али није било изгледа за трајнији ред и сигурнију привредну активност. Конзул из Приштине је закључивао да „другачије и не може бити“, кад се ред није заснивао на чврстости власти, него је зависио од Ферхат бега, Али Драгиног сина и Исе Бољетинца, царског одметника, на чију је бесу валија оставио Митровицу и који су је, фактички својим утицајем, спасили од покоља.¹⁸ Овде се појављује контрадикторна фигура Исе Бољетинца, који је вешто маневрисао између Србије, Аустрије и Турске. Много је карактернија личност Ферхат бега Алидрагића, који је према Србима углавном правилно поступао (Секулић 1989: 153).

Како зулуми нису престајали, Митровчани су упутили једну депутацију валији у Скопљу која је имала за циљ да укаже на неподношљиву ситуацију. Шесторица најугледнијих Срба, предвођена седамдесетогодишњим протом Јованом Симићем су изложили проблеме и затражили помоћ за успостављање реда. Посебно су изнели оптужбе против Исије Фератагића, сарадника качака и представника власти, који нису предузимали никакве мере. Резултат посете је био валијино обећање да ће предузети одлучне кораке и кроз

16 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, фас. I, дос. IV, Пов. № 27, Конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 2. фебруар 1899; Перуничкић 1985: 340–341.

17 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, фас. I, дос. IV, Пов. № 26, Конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 3. фебруар 1899; Перуничкић 1985: 345.

18 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, фасц. I, дос. IV, Пов. № 36, Конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 10. фебруар 1899; Перуничкић 1985: 363–365.

три дана посетити Митровицу. Међутим, активност одметника није престала, број уцена се повећавао, а ситуација је постајала све тежа.¹⁹

Покушај кајмакама да стаје у Митровици и околини среди није дао позитивне резултате, јер су турске власти повлађивале непослушном и наоружаном арбанашком и турском башибозуку, који је продужавао насиље. Крвопролића су била смањена али су Срби и даље морали да трпе без протеста „задовољни ако им је глава читава“. Ситуација је почела да се компликује због односа међу самим Арбанасима, што је довело до поделе на две струје. Прву је чинила група окупљена око синова Али Драге са Исом Бољетинцем, а другу је предводио Исија Фератагић. Припадници прве струје су колико толико пружали заштиту Србима, док су други наставили са зулумима. Конзул у Приштини се руководио тим разлогом и саветовао српским првацима Митровице и околине да успоставе бољу сарадњу са групом која је припадала првој струји.²⁰

Без обзира на ову подељеност међу Туцима и Арбанасима, Срби су и даље трпели зулуме јер је сама полицијска власт, уз помоћ зулумћара и насиљем, изнуђивала изјаве у којима су тврдили да је у Митровици мир и да их нико не узнемирава. Предводнике непослушних и одметничких елемената штитили су Мехмед онбаша и Исија Фератагић.²¹

Ситуација у Митровици и истоименој кази се није нимало променила доласком новог, XX века. Зулуми над Србима су попримали све веће размере, а покушаји Србије су се углавном сводили на протесте Порти и локалној управи. Да би била убедљивија у Цариграду, Србија је улагала напоре да дође до истинитих података, па је набављала и оне који су имали војни карактер. Сматрали су да их могу употребити у неком од могућих сукоба са Турском. За прикупљање оваквих података били су ангажовани виђенији људи, који су их достављали конзулу у Приштини. Међутим, забележено је да су Турци, преко својих доушника, сазнали за такве планове, пратили кретање појединих Срба и хапсили их. Један такав случај догодио се у Митровици, маја 1901. године, када је турска полиција, захваљујући информацији неког доушника Србина, ухапсила седамдесетогодишњег Николу Недељковића, који је код себе имао два писма са важним подацима о локацијама турске војске у Пљевљима, Сјеници, Новом Пазару, Берану, Гусињу, Бјелом Пољу, Новој Вароши, Митровици и Вучитрну. Недељковић је одмах био ухапшен и мучењем примораван да открије сакупљача података и име лица које је написало писма. Сумњали су на попа Јанићија Славковића (што је и било тачно) и кренули у потеру

19 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/10, фас. I, дос. III, Пов. № 91, Конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 11. март 1899; Перуничкић 378–379.

20 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/10, фасц. I, дос. III, Пов. № 86, Конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 29. март 1899; Перуничкић 396–397.

21 АС, МИД ПО, 1899, ролна 201, ролна 201, А/21, фасц. I, дос. V, Пов. № 103, Конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 9. април 1899; Перуничкић 1985: 421–422.

за њим. Након сазнања да полиција трага за њим, побегао је у Србију. Овај случај је изазвао још већу сумњу код Арбанаса и турских власти, који су поново кренули са новим репресалијама. Како су информације за Србију, поред свештеника, углавном прикупљали учитељи, полиција је ухапсила Љубомира Х. Спасића, учитеља из Митровице и спровела га у затвор у Приштини.²² Да би код Срба изазвали већи страх они су убрзо привели и Дамљана Прљинчевића, школског надзорника из Приштине, у тренутку када је обилазио школе у Вучитрну, Девичу и Митровици. Ухапсили су га у Митровици пред тамошњим Србима и спровели у Приштину.²³

Овај случај, који се десио истовремено када и претрес учитеља у Вучитрну и слична ситуација у Приштини, изазвао је нове немире код Арбанаса. За њих су Срби постали издајници Царевине и само их је, по речима конзула Симе Аврамовића, пука срећа спасила новог покоља. Олакшавајућа околност је била у томе што писма нису одмах отворена у Митровици, већ у Приштини. Аврамовић је забележио да су митровачки Турци, по злу и фанатизму познати, јавно претили и жалили што Никола Недељковић, није одмах убијен, а са њим и остали Срби. Међу српским становништвом у Старој Србији, па и самој Митровици је заваладао страх о чему сведоче и речи једног мештанина изговорене пред конзулом: „Ми смо сада спасени, али не дај Боже да се још једном тако што год догоди“.²⁴

Арбанаси и Турци су у сваком Србину видели присуство Србије и без икаквог повода се обрачунавали са њима. Такво стање су користили зулумћари, Арбанаси и потурице који су у првим годинама XX века кренули да убијају виђене и утицајне Србе у Митровици и околини.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије–Министарство иностраних дела, Политичко одељење.

Архив Србије–Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Горгиев – Шериф 2012: Драги Горгиев – Ахмет Шериф. *Салнаме на вилајетийи Косово*. Скопје: Матуситеб.

Перуничкић 1989: Бранко Перуничкић. *Зулуми аја и бејова у Косовском вилајету*. Београд: Нова књига.

22 АС, МИД ППО, 1901, ред 28, П.П. № 446, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 1. јун 1901; Перуничкић 1988: 43.

23 АС, МИД ППО, 1901, ред 203, П.П. № 559, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, 29. јун 1901; Перуничкић 1988: 65–67.

24 АС, МИД ППО, 1901, ред 28, П.П. № 452, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 2. јун 1901.

- Перуничкић 1985: Бранко Перуничкић. *Писма српских конзула из Приштинине (1890–1900)*. Београд: Народна књига.
- Перуничкић 1988: Бранко Перуничкић. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд 1988: Научна књига.
- Пројокол њисама ојштинине њећке 1870–1880*. Приредили Јован Пејин и Милић Петровић. Приштина – Београд: Архив Косова и Метохије – Архив Србије.
- Србија 1878. Документи*. Приредили. М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарцић. Српска књижевна задруга. Београд: 1978.
- Станковић 1910: Тодор П. Станковић. *Пујне белешке њо Сџарој Србији 1871–1898*. Београд: Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић 1991: Душан Т. Батаковић. *Косово и Мејохија у српско–арбанашким односима*. Приштина – Горњи Милановац: Јединство – Дечије новине.
- Ђорђевић 1993: Зоран Ђорђевић. *Полијичко–џросветна делатност Србије на Косову и Мејохији у XIX и њочейком XX века*. Призрен: Скупштина Општина Призрен.
- Зарковић 2020: Весна Зарковић. „Деловање Исе Бољетинца уочи отварања руског конзулата у Косовској Митровици“, *Баштина*, св. 51. Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу, 427–447.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Косово и Мејохија у српској историји*. Београд 1983: Српска књижевна задруга.
- Микић 1988: Ђорђе Микић. *Друшћивене и економске џрилике косовских Срба у XIX и њочейком XX века (од чифчијсџива до банкарсџива)*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Растовић 2015: Александар Растовић. *Велика Бријанија и Косовски вилајет 1877–1912. џодине*. Београд: Завод за уџбенике.
- Секулић 1989: Милован Секулић. „Неки подаци о страдању и исељавању српског становништва Митровачке казе у последњој деценији XIX века“, *Обележја*, година XIX, број 6/89. Приштина: Јединство, 135–157.
- Секулић 1992: Милован Секулић. „Положај српског становништва Гњиланске казе под османском влашћу у последњој деценији XIX века“. *Зборник историјских музеја Србије*, бр. 26. Београд: Историјски музеј Србије, 53–74.

Vesna S. ZARKOVIĆ

KAZA MITROVICA 1889–1900

SUMMARY

Kaza Mitrovica was part of the Priština Sandžak of the Kosovo vilayet until its liberation in the First Balkan War. Period from the opening of the consulate of the Kingdom of Serbia in Priština in 1889 until 1900 was marked by numerous murders and oppressions throughout Old Serbia, which did not skip Mitrovica. This situation deviated from the position of the city, which was located at the crossroads and at the end of the railway, whose starting point was Thessaloniki. In addition, Mitrovica was connected by road to neighboring towns, Novi Pazar, Peć and Priština, via Vučitrn. Thanks to that, it developed rapidly, the influx of inhabitants was higher and it represented the center of the northwestern part of the province of Kosovo. The newly arrived population in Mitrovica consisted of *muhajirs* fleeing Bosnia and Serbia, as well as Serbs who came from Metohija and other parts of Old Serbia due to violence. Also, numerous craftsmen and merchants settled in search of work and a better life. The city was the seat of a strong military garrison of the Turkish army, which did not react to prevent the tyranny of the Arbanas. On the contrary, the representatives of the civil and military authorities, in order to maintain an apparent peace, often negotiated with the greatest oppressors among the Arbanas.

The relationship between the authorities and the villains was reflected on the Serb population of Mitrovica, which was exposed to various atrocities. The only help was provided by the consulate of the Kingdom of Serbia in Priština, while the representatives of the authorities, from local to district, usually remained silent. This attitude of the Turkish authorities towards the crimes led to general insecurity and unrest among Serbs, who emigrated in large numbers to Serbia.

Key words: Serbs, Arbanas, Kaza Mitrovica, oppressors, criminals.